

Radovan SAMARDŽIĆ

JORJO TADIĆ KAO ISTORIČAR JEVREJA U DUBROVNIKU

I

PREMA sopstvenoj izjavi, Jorjo Tadić se zainteresovao »pojavom Jevreja u Dubrovačkoj Republici, kao i organizovanjem njihove zajednice, njihovim radom, razvitkom i ulogom u životu Dubrovnika«, pre svega proučavajući »izvore za ekonomska pitanja« koji su »naročito ... obilni, neiscrpivi«: »njih sam, uglavnom, najviše i sakupljao u namjeri da ih jednom sredim i objavim«. Tako je on i svoju obimnu monografiju *Jevreji u Dubrovniku do polovine XVII stoljeća* zamislio »kao poglavlje jedne veće buduće radnje o ekonomskom i kulturnom životu staroga Dubrovnika«.¹

Do pojave *Jevreji u Dubrovniku* Jorjo Tadić je, u razmaku od deset godina, doista nekoliko puta dao dokaza o svom zanimanju za privrednu istoriju grada kojem je posvetio najveći deo svojih naučnih napora. Pisao je o *Vicu Stjepoviću — Skočibuhi, dubrovačkom trgovcu i pomorcu (1534—1588)*², i, znatno podrobnije, o Mihu Pracatoviću — Pracatu, bogatom pomorcu, brodovlasniku, trgovcu i ulagaču zamašnih novčanih sredstava u »razne poslove i preduzeća«³; pisao je, zatim, sintetički o *Pomorskoj trgovini Dubrovnika svršetkom srednjega vijeka*⁴, o *Pomorskom osiguranju u Dubrovniku XVI stoljeća*⁵ i kraće, u obliku istonijskih feljtona, o pojedinim momentima iz života i rada dubrovačkih pomoraca;⁶ uporedo s tim je, iako u manjoj mjeri, počeo objavljivati svoje studije o kopnenoj trgovini

¹ Sarajevo 1937, Izd. »La Benevolencia«, 521 str.; navodi su iz Predgovora, str. 5—6.

² Novo doba, Split, 24. dec. 1928.

³ Miho Pracatović — Pracat. *Prilog istoriji dubrovačkog pomorstva*, Dubrovnik 1933, 55 str.

⁴ Glasnik dubrovačkog učenog društva »Sv. Vlaho«, I, 1929, str. 117—121.

⁵ Zbornik iz dubrovačke prošlosti (Milanu Rešetar), Dubrovnik 1931, str. 109—113.

⁶ *Prilozi istoriji dubrovačkog pomorstva: I Dubrovačko-engleska trgovina u XVI stoljeću; II Putovanja i računi jedne dubrovačke jače; III Kmetovi — mornari, Jadranska straža*, 6, 1929, str. 164—168. — *Prilozi istoriji dubrovačkog pomorstva: Gusari, Jadranska straža*, 9, 1929, str. 250—254. — *Djeca na brodovima starih Dubrovčana*, Naš mornar, Kalendar Jadranske straže, Split 1936, str. 68—69. — Vid. I: *Naši prvi iseljenici u Ameriku*, Novosti, Zagreb, 17. mart 1931 (up. o istom: *Politika*, 27—30. april 1940); *Dva pisma o Magelanovom putovanju*, Jadranska straža, 9, 1931, str. 239—241.

Dubrovnik,⁷ kao što je i svojim radovima iz društvene i kulturne istorije sve češće davao, jasno istaknutu, ekonomsku pozadinu.⁸

Možda je od još većeg značaja činjenica da je Jorjo Tadić u svim ovim, kao i u nizu drugih radova, za svoje vreme pokazao izuzetno poznavanje dubrovačke arhivske građe: od njegovih kratkih oglada, objavljivanih u novinama, do njegovog najznatnijeg rada, štampanog u pomenutom periodu, o Španiji i Dubrovniku u XVI veku,⁹ — sve čime se Jorjo Tadić predstavljao odavalo je jednog od onih retkih istraživača koji su blagovremeno shvatili da će se verodostojno, kao naučnici, oglasiti tek pošto posvete godine ispitivanju i prikupljanju građe za svoje delo. Da je, već pre 1937. godine, kad je publikovao svoje *Jevreje u Dubrovniku*, postao najbolji poznavalac dubrovačkih arhivskih fondova, Jorjo Tadić je i neposredno pokazao, 1935, svojim kritičkim izdanjem *Pisama i uputstava Dubrovačke Republike*, gde je, u uvodnoj studiji, saopštio do danas najbolji pregled fondova tadašnjeg Državnog arhiva u Dubrovniku.¹⁰

Da se posveti pisanju jedne tako prostrane i iscrpne monografije, kao što je njegova knjiga o Jevrejima u Dubrovniku, Jorjo Tadić je, u stvari, morao imati ne samo živo interesovanje za privrednu istoriju tog grada, nego i bogatu građu, s velikim trudom, godinama, prikupljanu i beleženu, u takvom obilju pregledanu da se njegovo zanimanje moglo vezati i za jednu oblast sasvim posebnu i do tada, gotovo potpuno, zanemarenu.

Čini se, međutim, da se Jorjo Tadić, u jednom trenutku, nije opredelio za pisanje velike istorijske monografije o Jevrejima u Dubrovniku samo zbog svog, znatno šireg, interesovanja za privrednu istoriju toga grada i usled stvarnih mogućnosti zasnovanih na izuzetnom poznavanju građe. Već 1926. godine među prvim Tadićevim istorijskim oglecima pisanim korišćenjem arhivskih akata nalazi se i njegov članak, objavljen u splitskom »Novom dobu«, *Nešto o Židovima u Dubrovniku*.¹¹ Dve godine posle toga, 1928, ponovo kratko, Jorjo Tadić je napisao za »Politiku« članak *Jevreji u starom Dubrovniku*.¹² Jevreje je morao uočiti pišući, 1931, i o *Pomorskom osiguranju u Dubrovniku XVI stoljeća*¹³ našao ih je u onim mnogostrukim vezama, političkim i kulturnim, Španije i Dubrovnika, na kojima se tih godina najduže zadržavao pripremajući svoju doktorsku disertaciju.¹⁴

Može se smatrati pouzdanim da je Jorjo Tadić, prelistavajući dokumente arhiva u Dubrovniku, rano uočio značaj Jevreja u njegovom privrednom životu i sa osobitim interesovanjem, gotovo od početka svog rada, stao beležiti podatke o građi ili ispisivati cele dokumente koji su o tome svedočili. A to je, u celini, odgovaralo i posebnim metodima Tadićevog rada u arhivu: ispitujući građu, on je

⁷ *Dubrovnik i Skoplje*, Politika, 6 januar 1929; *Dubrovčani po Južnoj Srbiji u XVI stoleću*, Glasnik Skopskog naučnog društva, 7—8, 1930, str. 197—202; *Trgovina robljem u Dubrovniku u XV veku*, Politika, 7. nov. 1930; *Otkupljivanje roblja u Dubrovniku*, Politika, 22. dec 1930.

⁸ Vid., na pr.: *Frano Fr. Gundulić*, Zbornik u čast Bogdana Popovića, Beograd 1929, str. 372—380; *Mladost Cvijete Zuzorića*, Šišićev Zbornik, Zagreb 1929, str. 395—398.

⁹ *Spanija i Dubrovnik u XVI v.*, Posebna izd. SKA, XCIII, Beograd 1932, 161 str.

¹⁰ Izd. SKA, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda. Treća odeljenje, knj. IV, Beograd 1935. XLVIII — 553 str. — Vid. i *Dubrovački arhiv i njegovo uređenje*, Dubrovnik, 2, 1929, str. 45—47.

¹¹ Novo doba, Split, 21. febr. 1926.

¹² Politika, 18. nov. 1928.

¹³ Vid. nap. 5.

¹⁴ Vid. nap. 9.

Jorjo Tadić

uočavao sve veći broj raznovrsnih fenomena dugog trajanja, karakterističnih za istoriju Dubrovnika, otvarao za njih posebna dosijea i zapisivao sve ono, u obliku signatura ili gotovih ispisa, što bi se jednog dana moglo korisno upotrebiti; ovo je on činio iako njegovi ispisi, s druge strane, teku hronološkim redom i prema

arhivskim serijama, tako da svojom celinom predstavljaju ogledalo najznačajnijih arhivskih fondova Dubrovnika.

Da Tadićevo zanimanje za istoriju dubrovačkih Jevreja nije bilo trenutno ili slučajno pokazuje i činjenica što se on tim predmetom bavio i posle objavljivanja svoje monografije: u istoj godini, 1937, kad je objavio tu knjigu, saopštio je i jedan kraći rad o *Jevrejima ljekarima u Dubrovniku (od 1326. do 1617)*.¹⁵ S Jevrejima se, zatim, sretao radeći, zajedno s Ristom Jeremićem, na *Prilozima za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*¹⁶ i na svom *Prometu putnika u starom Dubrovniku*.¹⁷ Na istoriji Jevreja se, posebno, ponovo zadržao posle drugog svetskog rata, u godinama svog najzrelijeg naučnog stvaralaštva, kad je objavio dve studije, 1959: *Iz Istorije Jevreja u jugoistočnoj Evropi*¹⁸ i 1966: *Doprinos Jevreja trgovini s dalmatinskim primorjem u XVI i XVII veku*.¹⁹

Već je, usput, naznačeno da se Jorjo Tadić zadržao među dubrovačkim Jevrejima podstaknut i svojim smislom modernog istoričara za uočavanje i posebno ispitivanje onih fenomena koji su svojim osobenostima i dugim trajanjem obeležavali jedno društvo i njegovo delovanje. U skladu sa ovakvim metodom naučnog istraživanja, Jorjo Tadić, na primer, nije žalio truda da do mnogih pojedivosti ispita kako je izgledao promet putnika u Dubrovniku, da nekoliko godina posveti radu na istoriji zdravstvene kulture tog grada ili da u svojim *Dubrovačkim portretima* iznese na videlo ne samo javno delovanje nego i svakidašnji život najistaknutijih Dubrovčana XVI veka.²⁰ Za Jevreje se mogao zainteresovati zbog zanimljivosti njihove pojave u gradu zasnovanom na izuzetno određenim i striktnim pravnim normama, na društvenom poretku gotovo zanavek zamrznutom, na međuljudskim odnosima preosetljivo uspostavljenim i održanim i, pre svega, na privrednom delovanju nesrazmerno velikog delokruga, snažnog intenziteta i posebnih zakonitosti. Jevreji su, pored toga, živeli u gradu podozrivom i netrpeljivom prema svim strancima, a čvrsto zatvorenom pred onima koji nisu bili katoličke vere. Oni su tu imali svoju opštinu i, u njoj okupljeni, ostajali trajno privrženi svojoj veri, običajima, načinu života i onom jeziku koji su sobom doneli. Iako voljno pokorni režimu koji je od njih zahtevala dubrovačka vlada, bili su samo jedan beočug u dugom nizu jevrejskih naseobina širom Evrope, prednje Azije i severne Afrike, međusobno skopčanih ne samo zajedničkim poreklom, težnjom za obećanom zemljom i verom nego i trgovačkim odnosima, saradnjom kapitala i rodbinskom povezanošću. Kontrast između dva poslovna sistema, dubrovačkog i jevrejskog, i mentaliteta dve grupe bio je suviše jak, izazvan, uz to, na jednoj tesnoj stopi zemlje, da ne bi privukao pažnju istoričara upućenog u sve veću složenost fenomena moderne epohe u nastajanju.

Zahvaljujući razgovorima koje je nekada vodio s pok. Jorjom Tadićem, pisac ovih redova može ostati svedok njegove osobite privrženosti pitanjima jevrejske istorije uopšte i njegove velike osetljivosti, određene plemenitim saosećanjem,

¹⁵ Biblioteka Centralnog higijenskog zavoda, knj. 25: Miscellanea, 1. 1937, str. 51—55.

¹⁶ 1. Biblioteka Centralnog higijenskog zavoda, knj. 33, Beograd 1938, 143 str.; II, knj. 37, Beograd 1939, 240 str.; III, knj. 45, Beograd 1940, 240 str.

¹⁷ Dubrovnik 1939, 338 str.

¹⁸ Jevrejski almanah, 1959—1960, str. 29—54.

¹⁹ Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu 1566—1966, Sarajevo 1966, str. 33—47.

²⁰ Izd. Srpske književne zadruge, Beograd 1948, 368 str.

prema tragičnoj sudbini jevrejskog naroda. Jorjo Tadić je pripadao onim predratnim intelektualcima koji su sve više patili od stida što njihovu Evropu, čijom su se istorijom i kulturom znali ponositi, ponovo zapljuskuje, i to više nego ikad, talas antisemitizma; koji su se, pored toga, znali suprotstaviti, svaki na svoj način i svojim sredstvima, tom besramnom pokretu s jasnim ciljem da progovore u ime čistih savesti svoje epohe i da budućnosti zaveštaju poruku kako sve svetlosti, u zamračenom krugu Evrope, još uvek nisu bile pogašene. Tačno u godinama kad je antisemitizam dospevao u fazu pune izbezumljenosti i razularenosti, njegovo prijateljsko druženje s pojedinim intelektualcima jevrejskog porekla, a osobito s Kalmijem Baruhom, profesorom i istaknutim hispanologom u Sarajevu, koji mu je i oko knjige *Jevreji u Dubrovniku* pomogao, postajalo je sve naglašene. Sudeći prema obimu istraživačkog posla, zamašnosti knjige i datumu njenog izlaska iz štampe, može se bez dvoumljenja zaključiti da je baš u to vreme Jorjo Tadić najviše bio zauzet radom na prikupljanju građe i pisanju dela o jevrejskoj zajednici u Dubrovniku. Uostalom, pošto je odbranio i štampao svoju doktorsku disertaciju o Španiji i Dubrovniku u XVI veku, koja je, obimom, znatno manja od *Jevreja u Dubrovniku*, ovo je u stvari bila prva od onih njegovih veoma obimnih knjiga s kojima će se, od tada redovno, pojavljivati pred kulturnom javnošću.

Bilo bi sasvim besmisleno izvesti zaključak da su izvesni razlozi koji nisu naučnog karaktera presudno uticali na Jorja Tadića da se posveti pisanju istorije dubrovačkih Jevreja. Takvo zaključivanje je nemoguće na prvom mestu zbog toga što podsticaji, koji se ne bi mogli oceniti naučnim, ni u jednom trenutku nisu bili prisutni u njegovom stvaralaštvu. Pored toga, u političkim prilikama koje označavaju pojedine epohe znaju se javiti koordinate koje će odrediti i sasvim posebna interesovanja, književna, filofska ili naučna, da ova, uza sve to, ništa ne izgube na verodostojnosti svoje osnove.

Uporedo sa svojim proučavanjem istorije Dubrovnika, koje je od početka postalo glavna sadržina njegovog rada, i sa svojim osobitim zanimanjem za fenomen Jevreja u istoriji, Jorjo Tadić se, isto tako od početka, zainteresovao i za probleme stvaranja i razvitka modernog sveta, od emancipacije gradova i njihove privrede do završetka Napoleonovog vremena. On je to morao učiniti pre svega kao istoričar Dubrovnika, gradske republike čija je egzistencija zavisila od međunarodne konstelacije. Ali, on je modernu istoriju posmatrao u svetskim razmerama i kao dobro školovan istoričar, blizak onim naučnicima u Evropi koji su se, osobito od kraja dvadesetih godina, sve dublje nadnosili nad fenomenom stvaranja modernog čoveka i njegovog delovanja u privredi, kulturi i politici. U takvom položaju, on je morao zapaziti i ulogu Jevreja kao poslovnih ljudi i, naročito, osetiti stvaralačku živahnost njihovog prisustva u Dubrovniku. Gotovo svi Tadićevi istorijski radovi, pa i njegovi kratki feljtoni, postavljeni su u okviru adekvatno nađenih opšteistorijskih odnosa. Njegova monografija o Jevrejima u Dubrovniku ima takav okvir ne samo zbog metodoloških pobuda i razloga nego i na sasvim određen način. Kao što je već naglašeno, u toj monografiji je jevrejska zajednica u Dubrovniku samo jedna u neprekidnom nizu jevrejskih naseobina širom starog sveta, dok je Dubrovnik, u kojem su Jevreji živeli i poslovali, u Tadićevom delu predstavljen u neposrednoj povezanosti s balkanskim zaleđem i sa otvorenim

14 R. Samardžić

područjem Mediterana. Dva fenomena, u mnogome podudarna i međusobno uslovljena, stajala su u zavisnosti od opštih prilika, u kojima slični činioци nisu na njih morali istovetno delovati.

II

Svoje zamašno delo o Jevrejima u Dubrovniku Jorjo Tadić je ostvario dugotrajnim ispitivanjem arhivske građe, pune detaljnih vesti o njihovom svakidašnjem životu, i proučavanjem one naučne literature koja jedino može rasvetliti opšte uslove egzistencije jedne male jevrejske opštine, višestruko povezane s Mediteranom, s balkanskim zemljama i, preko njih, sa zapadnom i srednjom Evropom. Od ove dve činjenice postala je zavisna struktura njegovog dela i način njegovog izraza.

Neveštom i nedovoljno upućenom čitaocu Jorjo Tadić se može predstaviti kao pisac koji svemu, pa i sopstvenim slobodnijim razlaganjima, pretpostavlja ono što sobom nose dokumenti kao podatak i kao oblik iskaza. Ni ova njegova knjiga ne ostavlja utisak pune unutrašnje ujednačenosti, skladno nadenih razmera i spoljašnje ugladenosti. Idući više nego često, za privatno-pravnim dokumentima čiji je izraz pravno smišljen, poslovno jasan, ali nedoteran u meri koja je, u istoj epohi, postizana diplomatskim aktima, Jorjo Tadić se nije ispoljio onom ekonomičnošću u iznošenju vesti i onim dominantnim držanjem u njihovom raspoređivanju čime su neki istoričari, dovoljno odmereni da time ne bi istakli uzdržljivost i preciznost svog kritičnog postupka, zadobili naziv klasika moderne historiografske proze. Ali, u ovom upoređenju pre svega treba imati u vidu da se Jorjo Tadić, i to ne samo u knjizi *Jevreji u Dubrovniku*, najradije zadržavao oko svakidašnjih fenomena privrednog, društvenog, kulturnog i privatnog života, a to je gotovo iziskivalo privrženost dokumentima, metod izlaganja nađen u njihovoj osnovi i, pre svega, podrobnost i tačnost u iznošenju činjenica.

Jorjo Tadić je u dokumentima video verno ogledalo, ono u kojem se umesto iluzije, odbleskuju najbliži odlomci stvarnog života, tako da je relativnu celinu predstave, onu koja se mogla ostvariti, najradije dobijao sklapanjem tih odlomaka prema sadržinskom odnosu. Time se on, prividno, približavao načinu izlaganja znatnog broja istoričara svakidašnje kulture koji su primerima, nadenim u istorijskoj građi, dokazivali svoje pretpostavke opšteg i zajedničkog. Ali, za razliku od mnogih, on se nije trudio da briljirajući u iznošenju takvih podataka — davanjih, posle nagoveštaja i drugih spretnih priprema, s prizvukom otkrivanja kurioziteta nadenih u riznici istorije — zaseni čitaoca uvedenog u njihovo egzemplarno značenje: građa, u stvari, sačinjava čvrstu osnovu njegovog izlaganja i on se bez tog preduslova, samo u izuzetnim slučajevima upuštao u istorijska razmatranja, a još ređe je izvodio uopštenije zaključke.

U produženju ovih zapažanja potrebno je naglasiti da Jorjo Tadić, oslanjajući svoje izlaganje na arhivsku građu, nikad nije izgubio iz vida one podatke, u njoj nađene, koji bi mogli biti od šireg značaja i koji su svedočili o povezanosti radnje dubrovačkih Jevreja za opšte uslove ili trenutnu situaciju prostranih razmera. Time je on kontrolisao sistem i poredak vesti koje je davao,

utvrđivao izvesne zakonitosti, vodio stvari njihovom ishodu i stvarao sebi osnovu za obrazovanje opštih i logičkih okvira pojedinim poglavljima. Zbog toga je, za čitaoca uvedenog u probleme, Jorjo Tadić moderan istoričar koji ne gubi iz vida položaj posebnih fenomena i njihovih pojedinačnih manifestacija u sklopu onog što im, kao opšte, sačinjava okvir i osnovu. Njegovi podaci, sklopljeni u široke celine, dobijaju, time, osobitu vrednost, jer svedoče i o onome što im predstavlja uslov i što proističe kao njihova posledica. Zato se dejstvo tih podataka oseća i u onome što je Jorjo Tadić iznosio kao njihovu prostranu pozadinu ili njihov završni ishod.

Nalazeći čvrst oslonac svoga izlaganja u arhivskoj građi, izraza odmereno prilagođenog predmetu, Jorjo Tadić je u tumačenju dokumenata i uspostavljanju činjenica pokazao pouzdanost koja zasluđuje posebnu pažnju. Iskazi dokumenata, uzimani u znatnom obimu, međusobno se, u njegovom delu, dopunjavaju i slivaju u sadržinske i logički održive celine: on se, doista, nije morao snalaziti među podacima kako bi posebno naglasio ili na osobit način upotrebio njihovo značenje. Takvim svojim postupkom, koji je obeležen uzdržljivošću prema suvišnim kombinacijama, on je, bez sumnje, postao izrazit primer istoričara u čije se prenošenje podataka iz izvora u svoje delo ne može sumnjati kao u krajnje verodostojno. Tadićeva istorijska kritika pre svega je zasnovana na preuzimanju sličnih podataka iz većeg broja dokumenata analognog značenja i na dovođenju tih podataka u zavisnost od onih uslova koji ih određuju i na koje one, sa svoje strane, moraju uticati. Utvrđivanje vrednosti i stvarnog sadržaja, odn. iskazne vrednosti, podataka tim širim, genetičkim okvirima prisutno je u njegovom delu stalno, ali kao metod posmatranja i tumačenja pojava i događaja; kao postupak u ispitivanju verodostojnosti i primarnog značenja činjenica javlja se jedino u slučajevima kad prosede nije zasnovan na podacima koji se sami sobom, sopstvenom frekvencijom, potvrđuje.

Određujući svoj pristup temi raspoloživom građom, Jorjo Tadić je postavljao shemu izlaganja na osobit način slobodno. On nije morao ulagati trud da svoje delo, njegovim spoljašnjim izgledom, tj. rasporedom sadržine, prilagođava nađenim uzorima i obaveznim obrascima: ono se oblikovalo, nema sumnje, prema izvesnim opštim historiografskim načelima, ali je, više od toga, dospevalo do svoje konačne forme u skladu s predstavljenim isečkom života i građom koja je o njemu mogla posvedočiti. Zbog toga je Jorjo Tadić i mogao, pored opšteg dela, dati u svojoj monografiji i nekoliko poglavlja sasvim posebne sadržine (o progonima dubrovačkih Jevreja, o njihovoj trgovini, lekarima, istaknutim ličnostima, privatnom životu itd.) koja nisu slučajna i koja u potpunosti odgovaraju prirodnoj sadržini predmeta.

III

Način izlaganja u knjizi *Jevreji u Dubrovniku* usaglašen je, posredstvom obilja građe, onom predmetu koji je tom monografijom obuhvaćen. Time je, u stvari, oslobođena i istaknuta istorijska materija koja, ako odgovara nekom kom-

pleksnijem fenomenu, prirodno podleže razdvajanju na svoje sastavne vidove. Na taj način u Tadićevom delu su izdvojene i jako istaknute komponente u životu dubrovačkih Jevreja koje su određivale egzistenciju njihove opštine, koje su za sam Dubrovnik bile najznačajnije i koje su, najzad, pripadale opštoj istoriji Jevreja i, što je osobito vredno pažnje, istoriji mediteranskog i balkanskog sveta. Drukčije rečeno, od početka svog naučnog rada Jorjo Tadić je stekao, a knjigom *Jevreji u Dubrovniku* konačno utvrdio, prevashodno interesovanje za istoriju Mediterana i balkanskih oblasti koje su gravitirale moru, tako da je i pojave manjeg obima posmatrao u zavisnosti od ovog svog stvarnog opredeljenja. A to je bio onaj činilac koji je bitno uticao da se i u tim posebnim pojavama uoče, odvoje i posebno ispituju elementi relevantni u širim okvirima ocrtanog područja.

Jorjo Tadić je dubrovačku jevrejsku zajednicu pre svega razgledao kao naseobinu u njenom nastajanju, razvitku i svakidašnjim naporima oko održanja; dubrovački greben, na kojem se konačno zadržalo nekoliko jevrejskih porodica, dugo je, vekovima, posmatrao kao tačku na nedoglednim putevima dijaspore plemena Mojsijeva. Posle izgnanstva iz Španije, kad je prisustvo Sefarda odjednom, vidno, zabeleženo u nizu zemalja i gradova, pa i u Dubrovniku, krug posmatranja se mogao sužavati i na one događaje, primera radi na rat 1569—1572. godine, koji su sasvim neposredno uticali na položaj i broj Jevreja u Dubrovniku. Mali grad pod Srđem je, uza sve to, ostao pozornica zbivanja opšteg karaktera. Govoreći o pravnom položaju dubrovačkih Jevreja, Jorjo Tadić je u njemu video varijantu koja se i u za sve izuzetke, lako da uklopiti u zajedničko ponašanje hrišćanske Evrope prema tom razvejanom narodu. Zadržavši se, posle ovog, da posebno opiše velike procese pokretane protiv Jevreja u Dubrovniku zbog tobožnjeg ritualnog ubistva, on je, u stvari, od izlaganja opšteg položaja te grupe prešao na ispitivanje onih događaja koji u sebi kriju suštinu jednog odnosa: — odnosa između lako razdražljive hrišćanske opštine, vlade čiji su članovi, u načelu, morali znati jedino za zajedničke interese i nezaštićene jevrejske grupe koja se održava prema svojoj privrednoj ulozi. Zbog toga je sasvim razumljivo što je Jorjo Tadić najveći deo svoje knjige posvetio trgovini dubrovačkih Jevreja, i to od vremena utvrđivanja njihove moderne dijaspore. Pristupio je razlaganju jedne složene materije metodom koji je otkrivao smer opšteg toka i glavne tačke ubrzanja, tako da pojedinosti, bez obzira što su okupljene oko odabranih razdoblja ili događaja, samo određuju sadržinu i smisao celine. Zbog toga se, u ovom odeljku Tadićeve knjige, celishodno prepliće hronološki s tematskim načinom iznošenja materije, a to je omogućilo da se radnja dubrovačkih Jevreja uoči u zavisnosti od spoljašnjih činilaca, pre svega ratnih i političkih zbivanja, i, uporedo s tim, od celokupne strukture privrednih odnosa. Ovim je čitava studija dobila onu osnovu koja će dalje izlaganje učiniti ne samo sasvim razumljivim i opravdanim nego i, na osobit način, očekivanim, i to bez obzira da li je reč o najistaknutijim Jevrejima vezanim, trajnije ili trenutno, za Dubrovnik (Amatus Lusitanus, Didak Pir, Grasija Mendez, Salamun Oef, Aron Koen) ili o svakidašnjem životu po jevrejskim kućama u tom gradu.

Jorjo Tadić je došao do rezultata da se uloga jevrejskih trgovaca u prometu robe preko Dubrovnika nije podudarala u tranzitnim poslovima koje su

obavljali sami Dubrovčani. Povezujući Balkan sa zapadnim zemljama, dubrovački Jevreji su »uvijek i skoro isključivo održavali poslovne veze samo s jevrejskim trgovcima iz drugih zemalja. Uspostavljena je ... jedna velika i živa internacionalna trgovina koja se jedino odvijala između samih Jevreja.«²¹

Dubrovnik je, na taj način, postao tranzitna luka i trgovačko središte uključeno u dva poslovna sistema koji se nisu isključivali nego su, dobrim delom, funkcionisali jedan nezavisno od drugog, tako da mu je svaki, na svoj način, donosio velike koristi. Povezani s nizom sličnih naseobina sa obe strane Jadranskog mora, svi oni Jevreji koji su radili preko Dubrovnika omogućavali su tome gradu prihode koji se nisu mogli nadoknaditi delovanjem drugih trgovaca. »Jer, čim su se Jevreji povlačili iz Dubrovnika, što se nekoliko puta djelomično i događalo, njihovu ulogu nisu preuzimali drugi, niti je time mogla da ojača tranzitna trgovina domaćih ili stranih trgovaca. Naprotiv, jedan veliki dio balkanske uvozne i izvozne trgovine u takvim prilikama nije više uopće svraćao u Dubrovnik.«

Jevreji su, preko Dubrovnika, »vodili jednu svoju, zasebnu, od ostalih odijeljenu trgovinu, koja se nije miješala s ostalom«; ali i pored toga, oni »nisu unijeli u svoje poslovanje i ekonomske odnose Dubrovnika s stranim svijetom nikakve izmjene, niti kake novosti«. Trgovali su, istim artiklima, sa istim zemljama kao i Dubrovčani, tako da su svojim radom samo pojačavali ekonomske veze koje su Dubrovčani već bili uspostavili. »Isto tako nisu unijeli u svoju trgovinu nikakve nove, Dubrovčanima nepoznate metode poslovanja.«

Dubrovčani su sve ovo blagovremeno znali uočiti, pa su prema Jevrejima, kao prema grupi stranog življa koja se zadržala u njihovom gradu, zauzeli izuzetno trpeljiv stav. Baveći se, bezmalo isključivo, tranzitnom trgovinom, dubrovački Jevreji nisu ulazili u kreditne poslove, zasnovane na zelenaškom sticanju profita, kao što se nisu mnogo upuštali ni u sitnu, lokalnu trgovinu, koja bi mogla povrediti interese domaćih dućandžija i prodavaca na ulicama. Povezani sa zapadnim trgovcima i s balkanskim čaršijama, oni su povećavali tranzit dubrovačke luke i time podizali prihode carinarnice koja je njihovu robu opterećivala posebnim tarifama, većim od taksa propisanih ostalim domaćim i stranim trgovcima. Ova tranzitna trgovina je, pored toga, unosila i znatnu živost u rad dubrovačke luke i doprinosila održavanju njenih pomorskih veza sa italijanskim gradovima. Jorjo Tadić je posebno istakao činjenicu da je »zahvaljujući jakim poslovnim vezama Jevreja preko Dubrovnika, trgovački put koji je vodio preko ovoga grada ... očuvao svoje negdašnje značenje u međunarodnom saobraćaju. Istina, taj put je bio vrlo star i već odavno dobro poznat, ali baš pojačanom aktivnošću balkanskih Jevreja, osobito onih iz Sofije, Beograda i Sarajeva, on je održao svoju važnost i u novim ekonomskim i saobraćajnim prilikama ... Da nije bilo jevrejskih trgovaca i u onim centrima i u samom Dubrovniku, teško da bi Dubrovnik i dalje ostao najvažnija saobraćajna tačka za prekomorske veze srednjeg dijela Balkana sa Zapadom. Dubrovački trgovci sigurno ne bi mogli da sami očuvaju stare pozicije svoga grada na Balkanu, pa bi Dubrovnik već rano počeo da ekonomski propada«.

²¹ Vid. *Jevreji u Dubrovniku*, 399—409.

Prisustvo Jevreja bilo je, Dubrovniku, od znatne koristi tim pre što oni »nisu nimalo kulturno zaostajali za svojim kršćanskim sugrađanima, nego su u svemu mogli da im stoje uz bok, a ponekad i ispred njih«. Doneli su sobom, i dalje razvijali, ne samo delove svog imetka nego i poznavanje mnogih jezika, pre svega hebrejskog, španskog, italijanskog i turskog, svoju veru koja ih je, sve, obavezivala, poznavanje klasične filozofije i pesništva, »iskustvo dobrih i vještih trgovaca«, smisao za uspostavljanje veza na širokim geografskim prostranstvima i, najzad, svoju dobru upućenost u medicinska znanja i lekarske veštine. Za Dubrovnik je vezan rad veoma istaknutih jevrejskih pisaca, pesnika, filozofa, teologa, filologa i lekara, ponekad i onih čija su dela vidljivo zabeležena u svetској nauci i književnosti XVI i XVII veka.

Jorjo Tadić je realistički zaključio da su Dubrovčani bili trpeljivi prema svojoj jevrejskoj opštini jer među njima nije bilo poslovnog antagonizma. »Bogatije slojeve dubrovačkog stanovništva Jevreji nisu izazivali nekim konkurentskim radom i borbom, a niže slojeve nije mogla da interesuje tranzitna trgovina kojom su se bavili.« »Zbog toga su Dubrovčani, sve do najnovijih vremena, ostali po strani od svih onih psihičkih raspoloženja nekih kršćanskih masa, koje su iznimnim mjerama i progonima nastojale da uklone Jevreje iz svoje sredine i da im onemoguće zaštićen i slobodan rad.« Dubrovnik je, u suštini, ulazio u red onih, pretežno trgovačkih, država i gradova, kakvih je, na primer, bilo u Nizozemskoj i Italiji, koji su, suočeni sa stvarnošću, tolerisali jevrejske opštine zbog boljeg i efikasnijeg funkcionisanja svojih privrednih mehanizama. Ne treba, pored toga, zaboraviti ni činjenicu da je Dubrovnik bio luka Balkana koji se sav nalazio u okvirima Turskog Carstva, gde su Jevreji, poreklom, srodstvom i poslovima povezani sa sefardskom zajednicom u Dubrovniku, uživali ista prava kao sva druga raja ili su čak, u pojedinim periodima, zbog svoje finansijske dominacije i uticaja na Porti, posebnim merama bili zaštićeni. Dubrovniku, najzad, nikada nije pretiła opasnost od poplave jevrejskih trgovaca i doseljenika, i on se, pred njima, nije morao zatvarati kao pred talasima pravoslavnog življa iz svoga zaleđa. Već u drugoj polovini XVI veka, taj broj je bio gotovo utvrđen.

IV

»Prošle su više od dve decenije od pojave moje istorije dubrovačkih Jevreja«, pisao je Jorjo Tadić u »Jevrejskom almanahu« 1959—1960. godine. »Za ovo proteklo vreme svi smo mi preživeli, a Jevreji naročito, jedan strašan period i svoje i svetske istorije. Među ostalim žrtvama bila je i stara jevrejska opština u Dubrovniku. Ona je skoro sasvim nestala i svedena je na oko dvadesetak članova. Među njima su samo troje pripadnici starih dubrovačkih porodica, a onaj mali broj ostalih preživelih razišao se po celom svetu. Tako je posle više od četiri i po veka presečen život jedne poznate i veoma aktivne jevrejske zajednice koja je odigrala značajnu ulogu u životu i svoga naroda i Dubrovnika, a i celog Balkanskog poluostrva.« Ali, ovim nije bilo presečeno i Tadićevo interesovanje za istoriju Jevreja u Dubrovniku. Moglo bi se, više od toga, reći da je on tragediju dubrovačkih Jevreja shvatio kao strašnu činjenicu koja obavezuje

da se zanimanje za njihove pretke nikad ne zanemari. Uporedo s drugim poslovima, on je nastavio da prikuplja građu o Jevrejima u Dubrovniku: »Namera-
vam... da jednom obradim njihovu istoriju od polovine XVII do početka XIX
veka, tj. do propasti Dubrovačke Republike, zatim da novim podacima popunim
i onu raniju epohu njihove prošlosti za eventualno novo izdanje svoje knjige.«²²
Građa se, međutim, nagomilavala. Proučavajući istoriju dubrovačkih Jevreja,
Jorjo Tadić se sve više interesovao i za rad njihovih sunarodnika u Turskoj i u
Italiji; posebno se zadržavao na problemu otvaranja splitske luke 1592. godine,
u čemu su Jevreji odigrali najveću ulogu. Pored rada u dubrovačkom arhivu,
on je, tragajući za Jevrejima, stigao i do Venecije, gde je došao do obilja građe
koja je osvetljavala znatno širi krug jevrejske trgovine od onog koji se mogao
opisati oko Dubrovnika.

O produženom interesovanju Jorja Tadića za jevrejsku istoriju i o prošire-
nom području istraživanja te istorije ostala su, na žalost, da svedoče samo dva
njegova rada: *Iz istorije Jevreja u jugoistočnoj Evropi*²³ i *Doprinos Jevreja trgo-
vini s dalmatinskim primorjem u XVI i XVII veku*.²⁴ Prvi rad je, u stvari, rukovet
manjih studija: 1. *Preseljavanje u Tursku* (ovde je saopšten niz novih arhivskih
vesti o preseljavanju iberskih Jevreja u Tursku preko Dubrovnika početkom XVI
veka); 2. *Gracija Nasí — Beatrice de Luna* (u pitanju je obnovljena skica za
biografiju jedne od najčuvenijih žena u modernoj jevrejskoj istoriji)²⁵; 3. *Mletač-
ko-jevrejski odnosi za Kiparskog rata, 1570—1573* (za razliku od poglavlja u
knjizi *Jevreji u Dubrovniku*, gde je uloga Jevreja u trgovini za vreme pomenutog
rata rasvetljena dubrovačkom građom,²⁶ u ovom slučaju je ta uloga posmatrana
iz mletačkog ugla i prema aktima sačuvanim u Veneciji); 4. *Jevreji i splitska
luka u XVI—XVII veku* (reč je o zaokruženoj i dosta iscrpno pisanoj studiji, pre
svega zasnovanoj na mletačkim izvorima, u kojoj je problem otvaranja i rada
splitske luke predstavljen u prostranim okvirima međunarodne politike i trgo-
vine). U drugom radu, koji je sintetičke prirode i u kojem su koordinate široko
otvorene, učešće Jevreja u trgovini vezanoj za Split, ušće Neretve i Dubrovnik
prikazano je s nastojanjem da se uoče i odrede zakonitosti u razvitku trgovačkih
odnosa evropske Turske i mediteranskih zemalja, pre svega Italije. Na ovoj
osnovi, Jorjo Tadić je izdvojio i posebno ispitaio dve funkcije: dejstvo jevrejskih
trgovačkih sistema sa obe strane Jadranskog mora i ulogu najvažnijih tranzitnih
luka na njegovoj istočnoj obali. Međusobni odnos opštih uslova i kretanja, s jed-
ne, i pojedinih, osobito podvučenih, činilaca, s druge strane, izražen je u ovoj
studiji na način koji dovoljno jasno otkriva prisustvo saznanja i iskustava stva-
ranih dugogodišnjim ispitivanjima.

Zanimanje Jorja Tadića za istoriju Jevreja u Dubrovniku prekinuto je, na-
silno, u času kad je ono već dobilo novu sadržinu i još modernije metodološke
osnove. A to je činjenica dostojna najveće pažnje ne samo onih koji će prou-
čavati Tadićevo naučno delo nego i svih koji su nadneseni nad sudbinom je-
vrejske istorije u sadašnjoj i budućoj svesti.

²² Vid. nap. 18, str. 29.

²³ Vid. nap. 18.

²⁴ Vid. nap. 19.

²⁵ Vid. *Jevreji u Dubrovniku*, 315—325.

²⁶ Nav. delo, 77—85 i 148—159.

Radovan SAMARDŽIĆ

Summary

JORJO TADIĆ AS HISTORIAN OF THE JEWS OF DUBROVNIK

Among all the historians who have written about the social, economical and cultural life of the Jews settled in Dubrovnik, Jorjo Tadić occupies undoubtedly the most prominent and honoured place. He wrote several studies concerning the history of the Jews of Dubrovnik, first of all the very voluminous monograph, *The Jews in Dubrovnik until the middle of the 17th century* (Sarajevo 1937). Tadić's monograph on the Jews of Dubrovnik was the result of his many years' research work in the Archives of Dubrovnik. Tadić investigated for a rather long time, basing his studies particularly on the civil law acts, economic conditions and the social evolution of Dubrovnik. In the course of these investigations he observed the phenomenon of the Jews of Dubrovnik and dwelt upon this subject in the period when the persecutions of Jews were started in some European countries, first of all in Germany. This outer impulse, however, did not influence Jorjo Tadić to complete his work too hastily and without detailed research work in the archives. Its scientific method consisted in founding his statements in the first place on facts taken over from the archival documents. In addition to this, he was constantly striving for a choice of data as wide as possible, to prove, if possible, every statement by means of facts of similar contents which occur repeatedly in the materials. In the activity the Jews of Dubrovnik developed until the middle of the 17th century he saw, first of all, their economical interest and the role they played in the trade of Dubrovnik. In fact, it is his merit that the existence and the functioning of the Jewish trading system in the Balkans has been observed and that the part played by the Jews of Dubrovnik in connecting this system to a similar one in the Mediterranean area, in the first place in Italy, has been examined. Jorjo Tadić investigated also the evolution of the Jewish colony in Dubrovnik, but he put the latter's legal situation into the direct dependence on its role in the transit trade of this town. Jorjo Tadić's monograph, however, is valuable from the point of view of cultural history, too, for he distinguished therein several of the most prominent Jewish writers, connected with Dubrovnik, set forth data concerning their life, presented their respective characters and described their works to a sufficient extent. Jorjo Tadić acted as a modern historian thanks, among other things also to the fact that he expounded, basing himself on archival documents, individual aspects of the everyday life in the Jewish ghetto.